

A tihanyi apátság alapítólevele

A tihanyi apátság alapítólevele (1055)

- egyik első hazai nyelvemlékünk, ún. szórványemlék
- a legrégebb nyelvemlékünk, amely egykorú eredetiben maradt fenn
- a Pannonhalmi Bencés Főapátság őrzi

- I. András király adta ki és valószínűleg Miklós püspök fogalmazta
- a tihanyi bencés apátság megalapításáról szól:
kijelöli a király által adományozott birtokokat és azok határait
- szórványemlék: latin nyelvű oklevelélben (alapítólevél, adománylevél, végrendelet, bírói ítélet) magyar nyelvű szavak, általában tulajdonnevek
- nemcsak tulajdonneveket, hanem közszavakat, szó szerkezeteket és mondattöréseket is tartalmaz, pl.:
feheruuraru rea meneh hodu utu rea
'Fehérvárra menő hadiútra'
egy római kori útnak még meglevő és használt szakasza lehetett
Fehérvár legfontosabb útja dél felől
erre vezetett a jeruzsálemi zarándokút (1030–1043)

& feher unaru rea mench bodu unu rea

- több mint 70 magyar szó, valamint ragok, képzők
- a főnevek mind tövéghangzókra végződtek
- az oklevél felsorolja a birtokrészeket, a szántóföldeket, a legelőket, a révet, a vásárvámot, az állatokat, a gyümölcsösöket, az iparosokat és parasztokat: húsz szőlőművelő, tíz halász, öt lovász, három csordás, három juhász, két kanász és két méhész + két szakács, két varga, két ács, ötvös, molnár, tímár, parasztasszonyok és -lányok mosásra, konyhai munkák elvégzésére
- a földek, bortokok stb. 18 különböző helyen voltak: egy részük Tolna megyében, a másik pedig a Fehérvárra vezető hadiút közelében + Tolna megyében Fadd község

- számos helynév (tulajdonnév és köznév) magyarul szerepel az oklevélben:
 - **bolatin, bolatin** [balátin] 'Balaton' < szláv: 'mocsaras'
 - **tichon** [tihony] 'Tihany'
 - **fuk** 'tóból, nagyobb vízből kiinduló kisebb ér > Siófok'
 - **huluoodi** [hulwodi] 'településnév, talán a hull ige származéka'
 - **turku** [türkű] 'a török népnév helynévi elnevezése'
 - **zakadat** [szakádát] 'szakadékos, omladékos hely, a szakad igéből'
 - **áruk** [áruk] 'árok: hadviselésben a védekezés eszköze'
 - **seg** [ség]: 'domb, halom' > -ság/-ség gyűjtőnévképző
 - **ursa** [ürsá] 'Örs törzsnév + á kicsinyítőképző (a 3 kabar törzs egyike)'
 - **zilu kut** [szilu kút] 'szilfa mellett lévő forrás'

- **kues kut** [kües kut] 'köves forrás' -s képző 'valamivel el van látva'
- **kert hel** 'kerthely: a kert helye / bekerített hely' a ker- tő (kerül, kerít, kert, kerek)
- **koku zarma** [koku szármá] 'Szántód település a Balaton mellett'
 koku = személynév; szarm = folyómeder elágazása (a szarv szóból szóhasadással)
- **keüris tue** [keüris tüé] 'Kőröshegy település B.földvár táján, ahol a Kőrös patak a Balatonba torkollik; esetleg lehet a kőrisfa töve is'
- **seku ueize** [szökü wejészé] 'mocsaras halfogó rekesztéke' szék ~ szik 'mocsár, sziksó'; vejész 'halfogó eszköz' vejésze 'E/3. birt. szem.jeles alak'
- **putu uueieze** [putu wejészé] 'nem tudjuk, milyen halászóeszköz'
- **knez** [knéz] 'személynév, szláv eredetű méltóságnévből' > Kenéz, Kenese, Kanizsa

- **lupa** [lupá] 'ismeretlen eredetű szó, nem tudjuk a földrajzi helyét sem'
- **gamas** [gamás] 'a mai Fel-, Al-, Nagy-, Kisgamas településnevek > Gama személynév + -s képző'
- **ziget zadu** [sziget szádu] 'a sziget bejárata' sziget 'sarok, szöglet, ék, a szig/szög/szög- tő + -t névszóképző'; szád 'torkolat, bejárat, nyílás, a szá- tő + -d névszóképző (a száj is innen ered)'
- **gisnav** [dzsisznáu] 'birtoknév a disznó állatnévből'
- **fizeg, fyzed** [fizedzs] 'a mai Koppány folyó elnevezése < a fűz igei és névszói tő származéka'
- **munorau kereku/kerekv** [munyaráu kerekü] 'mogyoróerdő' mogyoró < mony 'tojás' + r és ó kicsinyítő képzők; kerek 'erdő (beszűkíti a látóhatárt, azt a benyomást kelti, hogy kerek)'

- **uluues megaia** [ül(ü)wes medzsájá] 'ölyves határa'; megye a szerbből és mezsgye a bolgárból (duplán vettük át); később elkülönült a jelentés, de egyes dunántúli nyelvjárásokban ma is van a megye szónak 'határvonal' jelentése
- **monarau bukurea** [monyoráu bukur rëá] 'mogyoróbokorig' rëá (névutó) < rë- 'oldal (a rokon szó is ebből a többől van' + á lativuszrag
- **fizeg asaa** [fizedzs ászää] 'a Koppány folyó időszakos medre' fizeg 'fűz' + aszó = aszik ige mnévi igeneve'
- **brokinarea** [brëkinyá rëá] 'berkenyefáig, berkenyésig'
- **kurtuel fa** [kürtwél(y) fá] 'körtefa'
- **hurhu** [χurɣu] 'mélyút, szoros, többet nem tudunk róla'
- **mortis** [martis] 'település Tolna megyében, személynévi eredetű < Martinus rövidített alak + kicsinyítő képző'

- **sar feu** [sár feü] 'Sár nevű, mocsaras patak forrása' fő 'folyóvíz forrása' tő 'folyóvíz torkolata'
- **eri iturea** [eri itu rëá] 'ér itatója, éren található itató' ér 'patak'; itu = i- tő 'iszik' + -t képző, de nem tudjuk, mi a funkciója
- **ohut cutarea** [oɥ út kutá rëá] 'régí út kútjáig' ó 'régí (az agg szóhasadással elkülönült változata)'; kuta E/3 birt. személyjeles alak
- **holmodi rea** [χolmodi rëá] 'halmocskára'
- **gnir uuege holmodia rea** [nyír wëgé χolmodiá rëá] 'a nyírfaerdő végének halmocskájáig'
- **mortis uuasara kuta rea** [martis wásará kutá rëá] 'Martos vásárterének kútjáig'
- **nogu azah fehe rea** [nadzsú ászáχ feχé rëá] 'nagy aszó fejéig (kezdetéig)'

- **castelic, kaztelic** [kásztëlic] 'Kesztölc' szláv eredetű, jelentése 'kis vár'
- **feheruuaru rea meneh hodu utu rea** [fexérüwáru rëá mëney/χχodu utu rëá] 'Fehérvárig menő hadiútig' – a mai Székesfehérvár: fehérek lehettek a vár kövei; hodu 'nemzetség, család, a törzsi tagozódásra utal'
- **petre zenaia hel rea** [petré szénájá hel rëá] 'Petre szénája (nevű) helyig' széna < szláv szeno
- **aruk tue** [áruk tüé] 'árok töve'
- **lean syher** [lëány sɨxër] 'leánysír' jelöletlen birtokos szerkezet – leány = laj 'kis' + any 'anya'
- **aruk fee** [áruk feé] 'az árok felső vége'

- **luuazu holma** [luászu χolmä] 'lovász halma' a lovász származékszó, alapszó az ugorkori állattartás szava
- **fidemsi** [fidemsi] 'méhes' – fied alapszó + m képző + s képző 'vmivel el van látva' = fiedém 'kaptár'; fiedemes 'kaptárral el van látva'
- **bagat mezee** [bagát mezeé] 'Bogát mezeje' Bagát ~ Bogát személynév < szláv bogat 'gazdag' – a mező alapszava az ugorkori mez 'ruhát ölt' (vö. mezítelen), a folyamatos mnévi igeneves alakja főnevesült 'fűvel fedett föld' jelentésben
- **asauuage** [ásawádzsi] 'mesterséges árok' – ás: a szó töve; wádzsi: -vány/-vény képző, eredetileg képzőbokor: w = igenévképző; dzs > gy = névszóképző

- **opoudi** [apoudi] 'halászhely' személynévből keletkezett helynév: ap 'apa' + ó kicsinyítő képző + d kicsinyítő képző
- **u[gr]in baluana** [u[gr]in bálványá] 'Ugrin bálványa' – Ugrin: személynévből keletkezett helynév; bálvány 'kőoszlop, határkő'
- **aiu** [áju] 'bevágás, nyílás, völgy, szakadék'
- **eleui homok** [elewi χumuk] 'előhomok, elülső homok'
- **harmu ferteu** [χarmu ferteü] 'három tó az előhomoktól délre' – fertő 'tó' < 'fürdőhely állatok számára'
- **ruuoz licu** [ruwosz liku] 'rókalyuk' – ravasz és róka ugyanabból a szócsaládból származik; az egész középkorban 'róka' jelentésben használták a ravasz-t, majd jelentésváltozás után terjedt el a róka
- **harmu hig** [χarmu χidzs] 'három hegy' – a rókalyuktól délre három halom

- **babu humca** [bābu χumká] 'babu homokja' – babu: személynév a szláv 'vénasszony' szóból; humca: homok + E/3 birt. személyjel (a mgh a m és k között kiesett a kétnyíltszótagos tendencia miatt)
- **oluphelr[e]a** [alup hel(y) rēá] 'Alap helyéig' – Alap: török eredetű személynév 'hős, bajnok'
- **cuesti** [küesti] 'köves halom'
- **fekete kumuc** [feketé χumuk] 'fekete homok'
- **fuegnes humuc** [füényes χumuk] 'fövenyes homok'
- **cues humuc** [kües χumuk] 'köves homok'
- **serne holma** [szërnyé χolmá] 'a mocsár halma, mocsár melletti halom' – serne 'mocsár (< szláv)'
- **sumig** [sumidzs] 'Somogyvár Somogy megyében' – som + gy képző (növénynevekből helynevet képez (pl. Füzegy, Szilágy, Almágy, Kórógy))

- **thelena** [tělěná] 'Tolna vára (vám- és révfizető hely)' – a latin *telonum* 'vám' többes számú alakjából ered: *telona*
- **segisti/segisto** [segisti] 'halastó' – *seg* 'domb' + *-t* képző